

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.10>

REALIZACJA POTENCJAŁU DYDAKTYKI ZORIENTOWANEJ NA OSOBOWOŚĆ W KSZTAŁTOWANIU KULTURY METODYCZNEJ PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI SZTUKI MUZYCZNEJ

Tetyana Koycheva

*doktor nauk pedagogicznych, profesor,
profesor Katedry Pedagogiki*

*Zakładu państwowego „Południowoukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia K.D. Uszyńskiego”*

(Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-5518-4260

e-mail: koycheva@pdpu.edu.ua

Li Zhuhua

aspirantka Katedry Pedagogiki

*Zakładu państwowego „Południowoukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia K.D. Uszyńskiego”*

(Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1590-4155

Adnotacja. W artykule udowodniono znaczenie kształtowania się u przyszłych nauczycieli sztuki muzycznej kultury metodycznej oraz perspektywiczność wykorzystania w tym procesie potencjału dydaktyki zorientowanej na osobowość. Zidentyfikowano i przeanalizowano charakterystyczne cechy dydaktyki zorientowanej na osobowość i scharakteryzowano istotę zjawisk (komunikacja, komunikacja pedagogiczna, interakcja, interakcja pedagogiczna), które warunkują jej esencję wartości i są podstawą wszystkich jej składników. Ujawnione i opisane metodyczne narzędzia dydaktyki zorientowanej na osobowość (metoda projektu, emocjonalne pobudzenie szkolenia, „Case study”, debata, metoda „odwrócone szkolenie”, synektyka, dyskusje, metoda szkolenia generatywnego, rozmowy heurystyczne, metoda samo odniesień, konsylium pedagogiczny, itp.) w płaszczyźnie prowadzącej pomysły – prowadzić szkolenia studentów – przyszłych nauczycieli sztuki muzycznej na kształtowanie kultury metodycznej.

Słowa kluczowe: kultura metodyczna, przyszli nauczyciele sztuki muzycznej, dydaktyka zorientowana na osobowość, formacja, instrumentarium metodyczne, przygotowanie zawodowe.

REALIZATION OF POTENTIAL OF PERSONALLY ORIENTED DIDACTICS IN FORMATION OF METHODOLOGICAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC ARTISTS

Tetyana Koycheva

Doctor of Education, Professor,

Professor at the Department of Pedagogy

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5518-4260

e-mail: koycheva@pdpu.edu.ua

Li Zhuhua

Postgraduate Student at the Department of Pedagogy

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1590-4155

Abstract. The article proves the importance of formation of methodical culture in future teachers of music art and the prospects of using the potential of personality-oriented didactics in this process. The distinctive features of personality-oriented didactics are identified and analyzed and the essence of phenomena (communication, pedagogical communication, interaction, pedagogical interaction) that determine its value essence and are the core for all its components is characterized. Methodological tools of personality-oriented didactics (project method, emotional stimulation of learning, "Case-study", debates, method of "inverted learning", synectics, discussions, method of generative learning, heuristic conversations, method of self-reference, pedagogical council, etc.) are revealed and characterized. leading idea – to direct the professional training of students – future teachers of music to the formation of methodical culture.

Key words: methodical culture, future teachers of musical art, personality-oriented didactics, formation, methodical tools, professional training.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ ДИДАКТИКИ У ФОРМУВАННІ МЕТОДИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Тетяна Койчева

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки*

*Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-5518-4260

e-mail: koycheva@pdpu.edu.ua

Лі Чжухуа

аспірантка кафедри педагогіки

*Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-1590-4155

Анотація. У статті доведено значущість формування в майбутніх учителів музичного мистецтва методичної культури та перспективність застосування у цьому процесі потенціалу особистісно орієнтованої дидактики. Визначено та проаналізовано відмітні особливості особистісно орієнтованої дидактики, схарактеризовано сутність феноменів спілкування, педагогічного спілкування, взаємодії, педагогічної взаємодії, що зумовлюють її ціннісну сутність та є стрижневими для всіх її складників. Розкрито і схарактеризовано методичний інструментарій особистісно орієнтованої дидактики (метод проєктів, емоційне стимулювання навчання, «Case-study», дебати, метод «перевернуте навчання», синектика, дискусії, метод генеративного навчання, евристичні бесіди, метод автореферентності, педагогічний консиліум тощо) у площині провідної ідеї – спрямувати фахову підготовку здобувачів освіти (майбутніх учителів музичного мистецтва) на формування методичної культури.

Ключові слова: методична культура, майбутні вчителі музичного мистецтва, особистісно орієнтована дидактика, формування, методичний інструментарій, фахова підготовка.

Вступ. Пріоритетною метою освітньої системи як України, так і Китаю нині залишається підвищення її якості, забезпечення конкурентоздатності здобувачів освіти, нарощування престижності вітчизняної освіти. Виконання цих завдань значною мірою залежить від якості підготовки майбутніх учителів - тих, чия діяльність зумовлює розвиток і виховання прийдешніх поколінь. Серед цієї когорти особливе місце відведено вчителям музичного мистецтва як трансляторам і провідникам культурного надбання людства, агентам залучення учнів до музичного мистецтва, спроможного об'єднувати, вчити, розвивати та виховувати. Ця місія стає можливою для виконання за умови здатності майбутніх учителів опановувати, використовувати, створювати сучасний методичний культурний інструментарій на засадах ідей гуманізації і демократизації. Отже, сучасні соціокультурні реалії актуалізують проблему формування методичної культури майбутніх учителів музичного мистецтва під час фахової підготовки.

Змісту, особливостям, методиці фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва присвячено наукові праці Л. Василенка, Ван Юе, А. Козира, А. Линенка, Г. Ніколаї, Н. Овчаренка, О. Олексюка, Г. Падалки, Є. Проворова, О. Ребрової, О. Ростовського, О. Рудницької, Чень Кай, О. Щолокової, Юань Юнь та інших. Його культурологічні аспекти стали предметом досліджень Н. Гузій, Лай Сяоянь, Лі Ліцюань, Л. Масола, В. Медушевського, О. Москви, А. Растригіної, Ю. Смаковського, Т. Ткаченка, В. Тушевої, О. Хоружої, Чен Хань, І. Шевченка та інших.

Водночас, попри незмінну увагу науковців до різних видів культури майбутніх учителів музичного мистецтва як до суттєвого результату їхньої фахової підготовки, проблема формування в них методичної культури висвітлена недостатньо, зокрема щодо залучення в цей процес потужного арсеналу особистісно орієнтованої дидактики.

Мета роботи - висвітлення особливостей і потенціалу особистісно орієнтованої дидактики та перспектив її реалізації під час формування методичної культури майбутніх учителів музичного мистецтва.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні використано теоретичні методи (вивчення наукової літератури з цієї проблеми, аналіз, узагальнення, інтерпретація) та емпіричний метод (опитування), а також рефлексію результатів наукової діяльності. Експериментальною базою слугував Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; респондентами виступили студенти I курсу і випускники факультету музичної та хореографічної освіти, всього 57 осіб.

Основна частина. Множинність сенсів феномену «методична культура», що репрезентується як соціокультурний феномен і як особистісне новоутворення (Княжева, 2014), призводить до усвідомлення можливості такої трансформації через успішне освоєння майбутніми вчителями музичного мистецтва освітнього простору як моделі реальної педагогічної дійсності, що реалізується завдяки оптимальному застосуванню традиційного та інноваційного методичного інструментарію особистісно орієнтованої дидактики.

Особистісно орієнтована дидактика вищої педагогічної школи концентрує увагу не стільки на формуванні певної суми знань, умінь, навичок і навіть не на вихованні певних особистісних та професійних якостей, скільки на пошуку, підтримці та розвитку «людини в людині», закладенні в ній механізму самореалізації особистості. Неможливо говорити про культуровідповідну освіту, про формування методичної культури як соціокультурного феномену й важливого особистісного новоутворення майбутнього вчителя музичного мистецтва, що задає вектор для відбору, продукування і впровадження сучасних, орієнтованих на особистість суб'єктів освіти методичних інструментів, без урахування й застосування потенціалу особистісно орієнтованої дидактики, не репрезентуючи його під час професійно-педагогічної підготовки.

Потенціал особистісно орієнтованої дидактики зумовлений реалізацією таких вихідних позицій, як утвердження людини - найвищої соціальної цінності, найповніше розкриття її здібностей і задоволення різноманітних освітніх потреб; орієнтація мети, змісту, форм та методів освіти на особистість, на стимулювання і гармонізацію її формування та розвитку. Ці постулати посіли засадничі місця з розбудови особистісно орієнтованого освітнього процесу закладів вищої освіти, де метою виступає створення максимально сприятливих умов для розвитку й саморозвитку цілісної особистості студента, виявлення та активне використання його індивідуальних особливостей як суб'єкта освітньої взаємодії. Одними з перших їх обґрунтували А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл. Вони вважали, що повноцінна освіта стає лише в тому випадку, коли освітній процес служитиме лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної людини, допомагатиме їй у становленні, самовизначенні, самореалізації та самоствердженні.

Суттєвими ознаками особистісно орієнтованої дидактики є гуманізація навчального спілкування і освітньої взаємодії, співпраця, співтворчість між суб'єктами освітнього процесу, послідовне ставлення сучасного педагога до здобувача освіти як до особистості, самосвідомого та відповідального суб'єкта власного розвитку. К. Роджерс підкреслював, що позитивне ставлення вчителя до учня стверджує його в думці про власну цінність, призводить до поваги до себе й інших. Науковець виділив умови, необхідні для гуманізації міжособистісних відносин. До них, зокрема, належать безоцінне позитивне прийняття іншої людини; активне емпатійне слухання; адекватне, справжнє, щире самовираження під час спілкування (Роджерс, 2015: 56).

У цьому контексті спілкування варто розглядати як найважливіше середовище духовного, суспільного й особистісного вияву особистості, що являє собою живий і неперервний процес взаємодії, зв'язує людину із самою собою та з оточуючим світом, забезпечує обмін інформацією, взаєморозумінням, діловою співпрацею, творчістю, розвиває психіку, збагачує свідомість (Костюк, 1988). За В. Петровським спілкування – це складний «багатоплановий процес установалення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами до сумісної діяльності та включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання та розуміння іншої людини» (Петровський, 1995).

Принагідно зазначимо, що педагогічним спілкуванням стає тоді, коли передбачає комунікативну взаємодію педагога й здобувачів освіти, спрямовану на встановлення сприятливого для вирішення нових завдань психологічного клімату, на оптимізацію діяльності та взаємовідносин, а також виконує такі основні функції, як регуляція спільної діяльності й інструмент пізнання світу. Його основними ознаками в контексті формування методичної культури є: рівність психологічних позицій учасників спілкування; готовність розуміти і приймати іншого, само цінне ставлення до нього; проникнення у світ почуттів і переживань (емпатія); нестандартні, орієнтовані на конкретну особистість, прийоми спілкування, що забезпечує належний методико-педагогічний супровід майбутніх учителів музичного мистецтва в опануванні ними здобутків методичної культури людства та екстраполяції її у площину сучасного уроку музичного мистецтва.

Така екстраполяція уможливорюється організацією взаємодії учасників освітнього процесу. «Взаємодія» є категорією теорії спілкування та означає взаємні дії учасників спілкування, але необхідно уточнити, що йдеться про дії кожного з учасників у відповідь на пропозицію іншого. Розглядаючи психологічне значення взаємодії, здійснюваної у формі спілкування, Б. Ананьєв (Ананьєв, 1980) підкреслює, що, будучи обов'язковим компонентом усіх видів діяльності, які припускають спілкування людей, взаємодія виявляється умовою, без якої значно утруднюється пізнання ними дійсності та заснованого на цьому пізнанні особистісного ставлення до неї, без якого неможливе її культуровідповідне опанування і подальша трансляція. Саме це складає наскрізне завдання вчителя музичного мистецтва.

«Педагогічна взаємодія» є універсальною характеристикою особистісно орієнтованого освітнього процесу. Її компонентами є педагогічний вплив і адекватна реакція вихованців. Як слушно зауважував В. Кан-Калік, для того, щоб людина стала активним співучасником запропонованої взаємодії, необхідно утворити рівність психологічних позицій, що забезпечується суб'єкт-суб'єктним характером педагогічних стосунків і ґрунтується на визнанні та врахуванні особистісних характеристик, потреб, інтересів (Кан-Калік, 1987). Отже, педагогічна взаємодія – процес дії суб'єктів освіти один на одного, що передбачає їхній взаємний вплив і зміну. Її характер визначається типом взаємовідносин, що склалися між викладачем і студентом.

Оскільки ефективність педагогічної взаємодії як чинника формування методичної культури посилює розуміння педагогом очікувань майбутніх учителів музичного мистецтва щодо особистості викладача, нами проведено опитування студентів-першокурсників (34 особи) і випускників (23 особи) факультету музичної та хореографічної освіти Університету Ушинського (Одеса, Україна). Його результати показали, що найважливішими для першокурсників є доброта, щирість, відкритість, комунікабельність викладачів, тобто їхні особистісні якості, після яких обиралися професіоналізм, ерудиція, глибоке знання предмету та інші. Деякі інші результати отримано під час опитування студентів-випускників. Більшість із них на перший

план поставили професіоналізм і глибоке знання предмету, методичну культуру, вміння доступно й образно висловлювати свої думки, здатність розуміти та поважати співрозмовника, справедливість. Ми вважали за потрібне наступним кроком запропонувати майбутнім учителям музичного мистецтва за визначеною шкалою здійснити самооцінку власних якостей для того, щоб студенти мали змогу побачити перспективу власного професійного й особистісного зростання, зокрема формування методичної культури. Зауважимо, що студенти усвідомлюють значення якостей, необхідних для здійснення ефективної педагогічної взаємодії.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, результатом ефективної педагогічної взаємодії є формування у студентів методичної культури, підвищення мотивації, самопізнання, самосвідомості, відповідальності за себе, свої дії, уміння робити вільний вибір і відповідати за нього, здатності до управління своєю діяльністю, перетворюючи навчання на дійсно результативний процес.

Як відомо, особистісно орієнтований характер педагогічної взаємодії буде встановлений тоді, коли відносини переходять від суб'єктно-об'єктних до суб'єктно-суб'єктних. У першому випадку студент розглядається як об'єкт зусиль викладача, у другому – враховуються особистісне ставлення здобувача вищої освіти до спільної діяльності, до викладача та індивідуальний психічний розвиток. Урахування емоційного і психічного стану є одним із принципів особистісно орієнтованої педагогічної дидактики, підкреслює І. Бех (Бех, 2003). Емоції можуть вибірково сприяти одним пізнавальним процесам та гальмувати інші. Це говорить про їхню важливість в освітньому процесі та про те, що необхідно формувати емоційно-позитивне ставлення до навчання. В умовах суб'єктно-суб'єктних відносин у студента з'являється відповідальність за результат своєї діяльності. Це відбувається внаслідок використання розвивальних завдань, що призводять до самостійного відкриття, набуття власного досвіду в поєднанні з підтримкою педагогом самоцінних форм активності майбутніх учителів музичного мистецтва під час їхнього навчання.

Аналіз науково-методичного доробку та результати власних досліджень дозволяють стверджувати, що цим вимогам у контексті формування методичної культури майбутніх учителів музичного мистецтва відповідає використання такого методичного інструментарію, як емоційне стимулювання навчання, «Case-study», метод проєктів («Методична мобільність учителя музичного мистецтва»), дебати, метод «перевернуте навчання», синектика, дискусії, метод генеративного навчання, евристичні бесіди, метод автореферентності, педагогічний консиліум тощо.

Наприклад, застосування методу «перевернуте навчання» у межах елективного курсу «Основи формування методичної культури майбутніх учителів музики», в основі якого лежить зміст майбутньої професійної діяльності у взаємодії, дозволило здобувачам вищої освіти виступити в подвійних ролях: учителів (які безпосередньо створюють методичний контент, організовуючи освітню діяльність) і студентів (які через активну участь у запропонованих видах діяльності здійснюють рефлексію і саморефлексію й обирають найоптимальніший варіант побудови заданого фрагменту уроку музичного мистецтва). Отриманий досвід побудови та перебудови всіх етапів методико-педагогічної діяльності (від визначення її мети, планування, обрання та / або розроблення методичного інструментарію до практичного втілення, який значною мірою залежить від обраних способів здійснення педагогічного задуму) створив простір для формування гносеологічного і праксеологічного компонентів методичної культури майбутніх учителів музичного мистецтва.

Для усвідомлення студентами значущості опанування вмінням складання партисипативних моделей групового вирішення методичних проблем музично-педагогічної освіти задля формування методичної культури потужний потенціал має такий метод особистісно орієнтованої дидактики, як синектика. Його реалізація передбачає активний розгляд під керівництвом схилого до делегування повноважень ведучого (ним може бути як викладач, так і студент), нової проблеми (наприклад, «Як залучити сучасних учнів до класичної музики») з наступним обговоренням та аналізом суб'єктивних і об'єктивних чинників її виникнення та перебігу, створення спільного варіанту розв'язання через підтримку й стимулювання неочікуваних раптових і нестереотипних асоціацій та аналогій.

Метод генеративного навчання (M. McKenzie, et al., 2003) дозволяє майбутнім учителям музичного мистецтва здійснювати інтегративний аналіз методичних продуктів як здобутків педагогічної культури, артефактів, які є тими зразками-матрицями, що вміщують певні еталони методико-педагогічного досвіду. Цей процес відбувається у два етапи. На першому етапі «занурення» здійснюється визначення тих концептуальних засад, у межах яких відбувалося народження, становлення і закріплення певного методичного артефакту, розгляд особливостей його існування та функціонування в умовах, що змінюються, визначення доцільності та характеру інтеграції у сучасний художньо-освітній процес закладу загальної середньої освіти. На другому етапі відбувається «трансцендентно-аксіологічна рефлексія» отриманих результатів щодо їхньої практичної цінності (як прикладної, так і загальнолюдської), що дозволяє майбутнім учителям музичного мистецтва усвідомити на рівні переконань необхідність не стільки бути учасниками пасивної фіксації наявності «універсального людського досвіду», скільки долучатися до активного винайдення цінності його вивчення та подальшого творчого використання.

У площині провідної ідеї (спрямувати фахову підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва на формування методичної культури) перспективним і таким, що повною мірою відповідає вимогам особистісно орієнтованої дидактики, є метод автореферентності (Мун, 2012). Його застосування створює умови для синтезу ідей, поєднання знань різних наук і мистецьких жанрів та розгортання на цій основі імпровізаційного діалогу, результатом якого може бути виведення студентів на рівень творчого осягнення методико-педагогічних проблем музичної освіти учнів.

Висновки. Формування методичної культури майбутніх учителів музичного мистецтва як важливого професійно-особистісного новоутворення уможливується завдяки застосуванню потенціалу особистісно орієнтованої дидактики. Це дозволяє організувати навчання, яке стає особистим, спрямованим до кожного конкретного суб'єкта, і таким, що сприяє професійному культуровідповідному зростанню майбутніх фахівців музичної освіти. Її відмінними особливостями на тлі гуманістичного спілкування і педагогічної взаємодії є утвердження людини як найвищої соціальної цінності, найповніше розкриття її здібностей та задоволення різноманітних освітніх потреб; орієнтація мети, змісту, форм і методів освіти на особистість, яка гармонічно формується. Використання потужного арсеналу особистісно орієнтованої дидактики слугує формуванню в майбутніх учителів музичного мистецтва здатності опановувати, використовувати і створювати сучасний методичний культуровідповідний інструментарій організації художньо-освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека. *Избр. психол. тр.* : в 2 т. Москва, 1980. Т. 2. С. 68–135.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. посібник. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.
4. Княжева И. А. Методологическое обоснование сущности и форм существования методической культуры. *Весник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. Серія 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. 2014. № 1(171). С. 73–80.
5. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. Под ред. Л. Н. Прокопиенко; АПН СССР. Москва : Педагогика, 1988. 301 с.
6. Мун Л. Н. Автореферентность как творческий импровизационный прием в образовательном пространстве синтеза искусств и наук. *Психология, социология и педагогика*. 2012. № 2. URL: <https://psychology.snauka.ru/2012/02/183>.
7. Психология воспитания. Под ред. В. А. Петровского. Москва : Аспект-Пресс, 1995. 152 с.
8. McKenzie M., Williams K., Weed A., Carroll T. Values, transcendence, and teaching: A symposium. *The Journal of General Education*, 2003. Vol. 52. № 1. p.p. 1-26. Retrieved from www.jstor.org/stable/27797938.
9. Rogers C. R. On Becoming a Person. Robinson, 2016. 432 p.

References:

1. Anan'ev, B. N. (1980). *Psikhologicheskaya struktura lychnosti y ee stanovleniye v protsesse yndyvdualnogo razvytiya cheloveka* [Psychological structure of personality and its formation in the process of individual human development] *Yzbr. psikhol. tr.*: v 2 t. Moskva:T. 2. p.p. 68–135 [in Russian].
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]: U 2 kn. Kn. 2: Osobystisno oriientovanyi pidkhd: naukovo-praktychni zasady: Navch.-metod. posibnyk [Personality-oriented approach: scientific and practical principles: Training manual]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Kan-Kalyk, V. A. (1987). *Uchyteliu o pedahohycheskom obshchenyy* [To the teacher about pedagogical communication]. Moskva: Prosveshchenye [in Russian].
4. Kniazheva, Y. A. (2014). *Metodologicheskoe obosnovanie suschnosti i form suschestvovaniya metodicheskoy kulturyi* [Methodological substantiation of the essence and forms of existence of methodical culture]. *Vesnik Hrodzenskaha dziarzhaynaha yuniversiteta imia Yanki Kupaly. Seriya 3. Filalohiia. Pedahohika. Psikhahohiia*. № 1(171). p.p. 73–80 [in Russian].
5. Kostyuk, G. S. (1988). *Izbrannyye psihologicheskyye trudyi* [Selected psychological works]. Pod redaktsiye L. N. Prokolienko; APN SSSR. Moskva: Pedagogika [in Russian].
6. Mun, L. N. (2012). *Avtoreferentnost kak tvorcheskyy improviziatsionnyy priem v obrazovatelnom prostranstve sinteza iskusstv i nauk* [Autoreference as a creative improvisational device in the educational space of the synthesis of arts and sciences]. *Psihologiya, sotsiologiya i pedagogika*. № 2. URL: <https://psychology.snauka.ru/2012/02/183> [in Russian].
7. *Psihologiya vospitaniya* [Parenting psychology] (1995). Pod red. V. A. Petrovskogo. Moskva: Aspekt-Press [in Russian].
8. McKenzie, M., Williams, K., Weed, A., Carroll, T. (2003). Values, transcendence, and teaching: A symposium. *The Journal of General Education*. Vol. 52. № 1. p.p. 1-26. Retrieved from www.jstor.org/stable/27797938. [in English].
9. Rogers C. R. (2016). *On Becoming a Person*. Robinson. [in English].